

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKORNA I SJÖSÅS PASTORAT

VU-plan 2006 David Melchert

Sjösås pastorat består av Sjösås socken, Dädesjö socken samt Drev-Hornaryds socken. Socknarna ligger några mil nordost om Växjö i Kronobergs län och gränsar delvis till Jönköpings län. Landskapet är kuperat och större delen täcks av barrskog. Området var tidigt bebott, vilket framgår av talrika fornlämningar från stenåldern och järnåldern, som det stora fornlämningsområdet av flera tätt liggande järnåldersgravfält väster om Dädesjö kyrka. Namnet Sjösås nämns första gången 1322, men namnet är sannolikt äldre. Den första kyrkan i Sjösås, en träkyrka, uppfördes troligen på 1100-talet. Medeltida kyrkor finns även i Drev och Dädesjö, medan de medeltida träkyrkorna i Eke och Hornaryd revs i samband med att nya kyrkor anlades på 1790- respektive 1860-talet. De nya kyrkor som anlades svarade mot folkökning, ökat välstånd, nya ideal om ljus och klarhet samt förändrade liturgiska förhållanden. Av pastoratets kyrkor används Sjösås gamla och nya kyrka, Dädesjö nya kyrka samt Drevs och Hornaryds nya kyrka. Drevs gamla kyrka saknar uppvärmning och används sommartid och vid julottan. Dädesjö gamla kyrka inlöstes av staten 1907 och förvaltas numera av Riksantikvarieämbetet.

Generella kulturhistoriska värden och karaktärsdrag

- Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Oberoende av andra förändringar har kyrkan oftast stått kvar på samma plats genom århundraden.
- Kyrkan och kyrkomiljön utgör ett tidsdokument som berättar om olika epokers kyrkliga, politiska, ekonomiska och sociala förhållanden samt seder och bruk. Den har lokalhistorisk betydelse genom att ha varit sockencentrum under lång tid. Kyrkan är en viktig offentlig byggnad som avspeglar en eller flera tidsepoker i socknens historia.
- Kyrkan har kontinuerligt använts i sin ursprungliga funktion som lokal för gudstjänst, förrättningar och andakt under en lång och obruten tid.
- Kyrkan är för många en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron.
- Kyrkan är för många människor ett rum för livets högtider, fyllt av personliga minnen.
- Kyrkan har med gemensamma resurser skapats och utsmyckats av församlingsbor. Dess utformning och inredning speglar olika tiders estetiska ideal och bildspråk.
- Kyrkobyggnadens arkitektur och utsmyckning skildras ofta genom symboler och i bilder kyrkans förkunnelse och bibelns berättelse och speglar därmed olika tiders andliga liv och trosföreställningar.

DREVS OCH HORNARYDS NYA KYRKA

Möllekull 1:2, Drevs socken, Växjö kommun, Växjö stift, Kronobergs län, Småland

Historik och miljö

Förslaget att uppföra en ny, gemensam kyrka för Drev och Hornaryd väcktes 1831 av biskopen i Växjö, Esaias Tegnér. Vid sin visitation i Sjösås pastorat ansåg han att de gamla kyrkorna var för trånga. 1839 fastställdes ett beslut om en gemensam kyrka för de tre socknarna i Sjösås pastorat, även denna gång på Tegnér's uppmaning. På församlingarnas begäran upphävdes dock beslutet och man återgick till det äldre förslaget. När det gällde att

genomdriva förslaget om nybyggnad av kyrkorna i Sjöås var det alltså, som i de flesta fall under Tegnér's episkopat, biskopen själv och inte församlingen som var initiativtagare och drivkraft. Under Tegnér's tid som biskop i Växjö slutfördes – många gånger under hårt motstånd från församlingarna – 29 nybyggnader. Många andra projekterades, men kom i likhet med Drevs och Hornaryds nya kyrka att stå färdig först under senare hälften av 1800-talet. Tegnér dirigerades inte bara av praktiska önskemål utan även av ideologisk övertygelse. I medeltidskyrkornas dunkla och rikt smyckade rum befästes lätt gammal vidskepelse och övertro. Empirekyrkan, som med sin stora, ljusa och lugna predikosal innebar en helt ny form av kyrklig arkitektur, motsvarade däremot de nya idealen om ljus och klarhet.

Den nya gemensamma kyrkan för Drev och Hornaryd uppfördes först 1866-67 och invigdes i november 1868. Liksom i Sjöås uppstod en långvarig tvist om var den nya kyrkans blivande plats. De tidigare diskuterade alternativen Grännastämman, Broaryd och Drev utökades 1847 med ett fjärde, nämligen Möllekull dit kyrkvägen ansågs vara bekvämare och utan besvärliga backar. Dessutom var den senare platsen mera belägen i församlingens mitt, cirka två kilometer nordost om Drevs gamla kyrka. Det aktuella området i Möllekull inspekterades och godkändes av arkitekten Theodor Ankarswärd i Växjö. Först 1852 fastställdes Möllekull som plats för den nya kyrkan och Ankarswärd fick i uppdrag att göra ritningar. Meningen var att den nya kyrkan skulle vara uppförd senast år 1863. Grundarbetena för kyrkan påbörjades 1862 och i augusti samma år var grunden lagd. Kyrkan färdigställdes 1866-67 och grundströks invändigt följande år. 1870 hade man råd att måla fönster och dörrar och åtta år senare målades kyrkan slutligen ut- och invändigt. En sockenstuga byggdes mitt emot kyrkan. Denna användes även som lärarbostad till närbelägna (nu rivna) folkskolan.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården anlades i samband med kyrkans uppförande 1866-67. Den omges av en gråstensmur, på insidan täckt av en grässlänt. Kyrkogården planterades under slutet av 1800-talet med lönnar. Den i norr belägna ingången stängs av fyra järngrindar. Av äldre gravminnen finns ett flertal järnkors från slutet av 1800-talet. Kyrkobyggnaden är orienterad i norr-söder med det lanterninförsedda tornet i norr. Planen visar en rektangulär salkyrka med halvrunt korutsprång i söder samt utbyggd sakristia i öster. Därmed följde Theodor Ankarswärd Överintendentsämbetets klassiska kardinalregel, att eftersträva största möjliga symmetri i planen. Ankarswärd ritade en ganska traditionell nyklassicistisk kyrkobyggnad, som till plan och utformning endast marginellt avviker från det av C. G. Blom Carlsson 1851 utarbetade förslaget till ny kyrka i Sjöås. Flera detaljer – till exempel exteriörens rundbågefris, den kraftiga betoningen av tribunbågen, absidens utformning med valvribbor, halvkolonner och rundfönster – visar emellertid att den något yngre Ankarswärd även influerats av den medeltidshistoricism som uppstod under allmänt medeltidssvärmeri vid mitten av 1800-talet.

Kyrkan är byggd i sten och de vitkalkade väggarna är spritputsade med slätputsade listverk samt partier runt portaler och fönster. Taket är sedan 1995 lagt med tegel. Interiören är nyklassicistisk med inslag av nyromanska och nygotiska stildrag. Kyrkorummet är relativt oförändrat medan koret fick en ny gestaltning 1940 i samband med 1940 års renovering under ledning av arkitekt Paul Boberg. Det stjärnvälvda koret har idag ett fristående altare och blyinfattade fönster med tonat glas. Den stora alfrescomålningen av Olle Hjortzberg fyller hela absidens mittfält och tillkom som ett intressant konstnärligt nytillskott. Målningen harmonierar väl med 1800-talsrummet även om den har en för sin tillkomsttid typisk karaktär. Bänkinredningen är sluten och målad i grått och brunt. Övriga inredningsnickerier går i ljusa toner. Nuvarande orgel är från 1916, ombyggd 1966 av Liareds Orgelbyggeri.

Kulturhistorisk bedömning

Drevs och Hornaryds nya kyrka har tillkommit i en stilmässig brytningstid även om nyklassicismen stod sig starkare i Varend än på de flesta andra håll. Den stora, vita nyklassicistiska kyrkan med sitt lanterninpydda torn är ett karaktäristiskt inslag i den småländska landskapsbilden. Den som framför allt fått sitt namn förknippat med dessa kyrkor i Växjö stift är Esaias Tegnér, biskop 1824-46. Biskop Tegnér har däremot inte haft något med typens uppkomst att göra; den fanns långt före hans tid. Men han välkomnade den nya kyrkotypen, som svarade mot hans klassiska bildningsideal. Medeltidens och 1600-1700-talens kyrkliga konst hade han ingen förståelse för. Nyklassicismen färgades av upplysningstidens förnuftstro och antikkyrkan. Överintendentsämbetet stod som ett slags garant för att antikens harmoniska mått- och proportionsförhållanden tillämpades på alla offentliga byggnader. Den klassiska doktrinen förblev förhärskande vid Överintendentsämbetet in på 1850-talet. Ämbetet gav inte upp sin ambition att uppfostra och likrikta, att sprida antikens budskap ut i de mest avlägsna bygder. Men man hade viss svårighet att sätta makt och myndighet bakom orden och måste i realiteten acceptera kompromisser. Både kungen och statskyrkan hade intresse av att kyrkobyggnandet gick snabbt och smidigt så att man fick kyrkor som rymde hela menigheten. Så länge allmän kyrkogång var påbjuden samlades sockenborna var söndag för att höra både Guds ord och de många kungörelserna från Kungl Maj:t. På så vis kunde Theodor Ankarswärd ta den från Överintendentsämbetet utsända ritningen till ny kyrka i Sjösås och använda som förlaga, men till Drevs och Hornaryds nya kyrka lägga till exempelvis rundbågefriser och valvribbor. Kyrkan är ett intressant exempel på hur en från överheten påbjuden stil kom att blandas med nya smakriktningar. Kyrkan har en välbevarad exteriör och även interiören har kvar mycket av sin ursprungliga prägel, trots en förnyelse i mitten av 1900-talet med tillskott av viss ny inredning och förändring av koret med ny altarmålning.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- Kyrkan är typisk för sin tillkomsttid med en huvudsaklig nyklassicistisk prägel, i enlighet med Överintendentsämbetets och biskop Tegnér's smakideal, men uppblandad med stildrag från medeltida byggnadskonst.
- Interiören präglas av rymd och ljus, allt är klart och överskådligt. Stora rena ytor i vitt lyfter fram den diskreta dekoren.
- Inredningen är till stora delar samtida med kyrkan och exempelvis predikstolen och orgelfasaden har bara genomgått smärre förändringar. Senare nytillskott har anpassats till kyrkans karaktär.
- Kyrkan och sockenstugan är belägna på en kulle och är väl synliga i landskapet. Tillsammans bildar de en enhetlig miljö i den glesbefolkade omgivningen.

LITTERATUR

- Bergström, Carin, *Kyrkplatsen som socknens centrum*, Riksantikvarieämbetet 1992.
- Historia för framtiden: Kulturminnesvårdsprogram för Kronobergs län*, Länsstyrelsen i Kronobergs län & Smålands Museum 1981.
- Kyrkobyggnader i Kronobergs län*, Länsstyrelsen i Kronobergs län 1998.
- Kyrkobyggnader 1760 – 1860: Sveriges kyrkor 216, Småland och Öland del 2*, Almqvist & Wiksell 1993.
- Prästgårdar i Kronobergs län: Kulturhistorisk undersökning*, Länsstyrelsen i Kronobergs län & Smålands Museum 1983.
- Schwanberg, Ingrid, *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor*, Riksantikvarieämbetet 2002.
- Sjösåsboken, del II*, Sjösås, Drev och Hornaryds Hembygdsförening 1959.
- , *del III*, Sjösås, Drev och Hornaryds Hembygdsförening 1975.
- Ullén, Marian, *Kyrkorna i Sjösås: Sveriges kyrkor 114, Småland 2:1*, Almqvist & Wiksell 1967.
- , *Drevs och Hornaryds kyrkor: Sveriges kyrkor 120, Småland 2:2*, Almqvist & Wiksell 1968.
- , *Dädesjö och Eke kyrkor: Sveriges kyrkor 126, Småland 2:3*, Almqvist & Wiksell 1969.
- (red) -, *Under det höga valvet: en Tegnérbok*, Norstedts 1996.
- Våra kyrkor*, Klarkullens förlag 1990.
- Widmark, Henrik, *Femton kyrkor i Skåne: en modell för kulturhistorisk värdering av kyrkobyggnader*, Länsstyrelsen i Skåne län, 2000.